

ТРИ СЕЛИЩНИ ИМЕНА ОТ ИСПЕРИХСКО: ЗÀВЕТ, ПОДАЙВÀ И Х РСОВО

Елена Иванова

1. Исперихският район (до 1959 г. Исперихка околия, днес Разградска област) заема централната част на Лудогорието (Делиормана). От източната и южната страна граничи с бившия Шуменски окръг, на североизток – със Силистренски окръг, а на запад и северозапад – със села от бившата Кубратска околия. Обхваща обширни платовидни и хълмисти местности, прорязани от много суходолия и от речните долини на р. Крапинец (Сборяново, Димитровска река, Демърбаба дере), която събира водите на р. Чаирлъка, р. Вдйна и р. Карапанча (Хърсовска, Царацър) и р. Сѣнковоц (Сѣнкувица, Сѣнкѡвча). При с. Мълък Пѡровец р. Карапанча се слива с р. Вдйна и продължава на север под името Лудня, която, след сливането си с р. Чаирлъка носи името Демърбаба дерѣ и се влива в р. Дунав, западно от Тутракан.

2. Селищните имена от Исперихска околия са: Бѣлинци (Àкчелар), Бѡгданци (Абдъл), Бърдѡква (Калъч Шерман), Вàзово (Ескѣ Балабанлар), Владимировци (Хебѣб), Вѡлно (Овà Шерман), Голѣм Пѡровец (Бюѡк Кокарджà, Голѣма Кокорджà), Голѣма водà (Хасан махлѣ), Дѣлчево (Фѣрхатлар), Драгомъж (Хюсеинлѣр), Духовец (Насуфчилар), **Зàвет**, Здрàвец (Симѣѡново), Иван Шишманово (Енѣ балабанлар), Исперѣх (Кеманлар), Йѡнково (Юнѡз Абдал), Карà Михàл (Карамàл), Китанчево (Къдър), Кѡнево (Ат), Крупище (Гѡдч майлѣ), Къпѣновци (Кабуллар махлѣ), Лудогѡрци (Дурàч), Лѣвино (Арслан), Мълък Пѡровец (Кючѡк Кокарджà, Мълка кокарджà), Мàтовци (Хаджѣ Камбѣр махлѣ), Медàрица (Балджѣ махлѣ), Ножàрово (Кълъч), Пѣченица (Осман махлѣ), **Подайвà**, Пчелина

(Кованджилàр), Райнино (Кьосè абдì), Сборяново (Демìр бабà текè, Димитрово), Свещàри (Мумджилàр), Слàвчица (Апàз махлè), Средосèлци (Ортà махлè), Старйчене (Омурджà), Стàро сèлице (Ескй махлè), Тòдорово (Юклйи), **Хърсово** и Яким Груево (Салладън).

3. Старите селищни имена: от цялото множество на селищните имена в Исперихска околия се открояват трите ойконима – **Зàвет, Подайвà и Хърсово**, които, за разлика от всички останали, не са били преименувани (Коледаров, Мичев, 1973, с. 110, 1931, 259). Техните имена се срещат в различни фонетични варианти, но не са заменяни с други ойконими. Гр. Завет (до 1964 г. село, до 1974 г. село от градски тип), с. Подайва и с. Хърсово са стари български селища, които, по разкази на местни жители и според мнения на изследователи, са били населявани от старо българско население (Милетич, 1902 с. 137; Маринов, 1941, с. 138), а конкретно за Хърсово, по информацията на В. Маринов – с ерлийци българи хърцои (Маринов, 1941, с. 189–191).

3.1. ЗАВЕТ. Най-старите писмено регистрирани форми на селищното име в османски документи са: **Завид** – от 1585г., в списъците за поголовния данък джизие за 1632 и 1650 г., плащан от българите мъже, на възраст от 15 до 75 години (Стойков, 1961, с. 408); в описа на овцевъдите от 1573г. името е записано във вариант **Завит**, като са упоменати само българи в това село (Стойков, 1964, с. 408). **Zaudkoi** е записът на Феликс Каниц в Картата на Дунавска България и Балкана (Каниц, 1880). Л. Милетич дава същото селищно име в два варианта: **Завет** и **Завѣт**, без да изказва мнение за произхода му. Само отбелязва, че турците го наричали **Заходъ** (Милетич, 1902, с. 137). За същата форма по-късно съобщава и В. Маринов: *това старо българско село турците го наричали Заходъ. Той пише, че името си е получило от думата Заутъ; предполага се тук турците да са имали заводъ за радвъждане на арабски коне, а по-правдоподобно да е от завет, тихо, запазено място от ветровете, понеже околните гори го предпазвали от тях.* (Маринов, 1941, с.197).

Най-старите документирани записи **Завит** и **Завид** позволяват да се допусне, че селищното име е образувано по изчезнало славянско лично име **Завид(т)**, което според Й. Заимов е запазено в някои водни, местни и селищни имена като **Завидица**, **Завидова нива** (Заимов, 1963, с. 303) или с. **Завидовци**, Сф. (Коледаров, Мичев, 1973, с. 110). Й. Заимов извежда личното име **Завид** от гл. *завидя, завиждам*, т. е. *комуто да не завиждат нито хора, нито зли зухове, XIVв.* (Заимов, 1994, с. 107).

Същото лично име **Завид**, но с ударение на началната сричка, Т. Балкански определя като *пожелателна онома на българите в значение 'да завиждат на славата му'* (Балкански, 1996, с. 38).

Фамилното име **Завидски** Ст. Илчев извежда от селищно име **Завидовци**, Сф. Той дава и още две подобни фамилни имена **Заведйев** и **Заведйски**, рег. в Кула и Видин, които извежда от рум. *zavadă* 'зимна кошара за овце' (Илчев, 1969, с.207). Като се има предвид, че рум. *zavadă* е от славянски произход, както и развитото от векове овцевъдство в района, не е изключено зад селищното име **Завет** да се крие изчезнало старо славянско име от типа на Кошари, Кошарите, Кошарево и др., срещани не рядко (Чолева, 2002, с. 87).

Местният историк и краевед Б. Илиев търси връзка между селищното име **Завет** и остарялата диал. дума **завид** 'завист' от ст.бълг. *завида*, тълкувайки ойконима като 'село за завиждане' (Илиев, История, непубл.; срв. БЕР, I, 1971, с. 575).

Старото име на селището **Завид(т)**, вероятно подложено на фонетична адаптация към местния диалект, по време на османското владичество получава произношение **Завуд**. Изпадането на интервокалното *в* – особеност, характерна за диалекта, е причина Ф. Каниц да го запише като **Zaudkoi**, като само селищното име е **Зауд**. Тази форма, вероятно по народна етимология на българска почва, по-късно се осмисля като **Заход** 'залез, запад, село на запад'. Този фонетичен вариант **Заход** Л. Милетич определя като турски, въпреки че в местния диалект интервокалното *х* изпада.

След Освобождението името на селото се записва като **Завет**, с ударение на първата сричка и смислово се свързва със **завет**

’закътано, защитено място’. Срв. напр. **Завета** – МИ в Момчиловци, См. (Саламбашев, 1976, с. 121), антонимно на СИ **Ветрище**, Шн., **Ветрино**, Вн., **Ветрен**, Кн., Сс., Бс. и др. (Коледаров, Мичев, 1973, с. 52).

На базата на най-старите регистрирани записи на името **Завид(т)** може да се допусне и друга възможност за етимологизуване: има тюркски лични имена **Забит**, **Загид** и др., които днес се срещат в башкирски и татарски език (СЛИН, 1979, с. 73, 135). Такова име би могло да бъде пренесено на кипчакска, хунотюркска основа от племената, дошли по българските земи и след фонетична трансформация да е преминало на диалектна основа във вида **Завид**, **Завит**. Редуване на *б/в* е характерно за местния диалект – срв. *оба/ова* ‘поле, нива’. По-късно, след осмисляне по аналогия с дума от българския едик, да е свързавно със *заход* ‘залез’, в диал. вариант **Заод/ Зауд**, а то в резултат на вторично преосмисляне да е дало **Завет**. Освен посоченото вече с. **Завидовци**, Сф., селищно име **Завет** има в Айтоско. По мнението на историците, по тези места е имало заселване на кумани и печенеги.

От очертаните хипотези за етимологията на селищното име **Завет**, трудно може да бъде даказана само една като най-аргументирана, тъй като липсват достатъчно стари сведения за този ойконим.

3.2. ПОДАЙВА. В кратката история на селото В. Маринов пише, че то ... *с положителност е съществувало като българско селище преди идването на турците* (Маринов, 1941, с. 138). Най-старото свидетелство за Подайва се намира в Регистъра на джелепкешаните от 1573 г., където към кааза Шумен е записано село **Подавия с махале-и Халифе** (Стойков, 1964, с. 104). В други османски документи записът е **Будавие с махале-и Халифе** и **Пудавие** от 1605 и 1676 г. (Стойков, 1961, с. 445). Съществуват различни опити за тълкуване на името по народна етимология. От тях най-разпространено е осмислянето му във връзка с *айва* ‘дюля’ – дума от местния турски говор, а цялото име – със значение ‘Под дюлята’ – като една контаминирана форма с бълг. префикс. Освен това обяснение, записано по-рано и от В.

Маринов, същият автор дава и друго, според което името **Подайва** се свързвало със стар обичай да се **подава** (Маринов, 1941, с. 137).

Според трето тълкуване, селищното име се извежда от топонима **Подра / Подурово**, И, 4 км, който е с неизвестно за местните жители значение. Учителят Г. Ангелов ни съобщи предание, че между селата Подайва и Къпиновци имало гроб от времето на кръстоносните походи и името на селото се свързвало с местна дума **пуд**, в значение на *свято място, гроб*.

В историята на с. Подайва, която се намира в ОДА, Разград е записано мнението на проф. Й. Заимов относно произхода на селищното име. Според него то е прилагателно, образувано от изчезнало име **подава** със значение кошара, обор, от корен **под** – *дъсчена настилка* и наставка **-ава**, така че името **Подайва** означавало *селище край кошари или обори*.

От езиковедска гладна точка ойконимът **Подайва** е труден за тълкуване, поради което за изясняване на неговата етимология може да бъдат предложени различни хипотези. Разчетените от Р. Стойков в османски документи имена **Подавия**, **Пудавие** и **Будавие** представляват различни записи или разночетене. Редуването на *б/п* в местния диалект е обичайно. Съществуващите стари записи на името, запазените сред местното население обяснения за неговото значение и данните, които дават топонимията, историографията и археологията, позволяват да се развият следните хипотези:

3.2.1. Географската близост до големия археологически комплекс „Сборяново”, край с. Свещари, Исперихско и находките там, които свидетелстват за активен политически и културен живот на траките в този регион, дават основание да се изкаже хипотеза за **тракийски произход** на ойконима **Подайва**, в който да е вградена тракийската дума *дава (dava)* ‘укрепено селище, град’, която е частично съхранена и в по-старите записи **Пудавие** и **Будавие**. Основание за такава посока при етимологизиране на името дава изобилният археологически материал, че именно по тези места се е намирал един от най-големите центрове на политическия и културен живот на гетите (Йорданов, 1985, с.112). Неповторим паметник на тракийската гробнична архитектура е

т.нар. Свещарска гробница, разкрита под м. Гинина могила край с. Свещари. Редица съвременни изследователи са склонни да локализират в този регион исторически засвидетелстваното у Клавдий Птолемей селище **Даусдава**. Според тях той съобщава данни, отнасящи се до време, не по-късно от 133 г. сл. Хр. (Тачева, 2000, с.24). Цитирайки Птолемей, различните автори дават **Даусдава** :.....in Moesia, j. Razgrad (Томашек, 1980, II, с. 70);-град в Долна Мизия край Дунава, буквално „*вълчи град*” или „*град на Да(в)ите*” (Георгиев, 1960, с. 90);(3,10,6) при дн. с. Свещари (Тачева, 2000, с. 24); Даусдава = Сборяново (Гергова, 1996, с. 104) и др. Й. Стефанов, коментирайки топонима Бювен касаба край с. Свещари, казва: *Не бих се изненадал, ако бъдещите проучвания докажат, че това е тракийският град ДАУС ДАВА* (Стефанов, 1985, с. 151). Като анализира топонимичните свидетелства за археологически обекти и изчезнали селища в Исперихско и по-конкретно около Демир баба теке, Ст. Райчевски, например, допуска съществуването на следи от тракийска топонимия. Според него в местни имена като **Параджик касаба**, **Тозком пара**, **Орга пара** и др. се крие тракийската дума *пара (para)*, подобно на Bessarara (Райчевски, 1985:1 с.210). В диахронен план има приемственост в топонимията, особено що се отнася до названията на големи обекти, така че може да се предположи, че в ойконима **Подайва (Подавие/Будавие)** се крие топоним, който е назовавал място в близост до или на пътя за старо тракийско селище. Дали това е било Даусдава, Хелис или някое друго, е трудно да се докаже поради липса на епиграфски данни, поне засега.

3.2.2. За **славянска етимология** на Подайва се е изказал Й. Заимов (виж по-горе). В тази посока, не без основание, могат да бъдат направени някои предположения. Както в най-старите записи от османски документи **Подавие/Будавие**, така и в сегашната форма на името **Подайва** да се посочи: **славянски корен под-**, който самостоятелно или със суфикси образува различни апелативи, широко разпространени по българската територия. От тях, като географски термини: *подина* 'високо равнище', Петричко; *подище* 'равна местност в подножие на

възвишение', Кичевско, Кумановско; срв. укр. диал. *пода* 'низина, долина'; чеш. *puda* '...територия'; слов. *roda* '...територия'; гр. 'поле, равнина'; лат. *pes, pedis* '...територия, местност' (БЕР, 1996, V, с. 429-430). **Със стар славянски суф. -ава** за образуване на ойконими: **Под-ава** да означава селище на равно място: (срв. Дуриданов, 1958, с. 245–250: Дъбрава, Красава, Ощава; срв. също Чолева, 2002, с.157: Подуяне / Подуене извежда от прил. *подуй*, като геогр. термин, а то от *под* и сравнява с МИ Подуяк, Трънско, Подина, често в Мелнишко и със Сел.И Podujevo, Прищина; Podina, Сърбия; Podine, Хърватска; Пода, обл. Вятка). Или **славянски корен под** – от апелатива *пода* 'сандък във воденица, в който пада смляното брашно' – Гоцеделчевско, Еленско; *пуда*, Асеновградско; *подай* със същото значение – Велинградско, със суф. *-ай* (БЕР, 1996, V, с.429, с. 432). В землището на с. Подайва има редица топоними, които свидетелстват за наличието на мелници: Дермен йолу, Дермен кулак, Дермен ямяджи, Дермен янъ. По формата на мястото, където е разположено селището, името му може да е образувано по някой от апелативите *пода*, *пуда*, *подай*.

Поради смяната на поколения жители от различен произход и масовостта на тюркоезичното население в Подайва през последните векове, ойконимът е бил подлаган както на преосмисляне, така и на фонетична адаптация, докато се установи във формата си **Подайва**.

3.3. ХЪРСОВО. Името се среща записано в османски документи от 1573 г. като **Хърсива**. Така са записани и селата Хърсово, Шуменско и Благоевградско (Стойков, 1961, с. 473; срв. записите за Хърсово, 17 ЮИ от Сандански у Чолева, 2002, с. 177). **Хърсува** е от 1676 г. (Стойков, пак там). В картата на Х. Киперт от 1879 г. селището е отбелязано като **Hirsowo** (Киперт, 1880), а в картата на Ф. Каниц – като **Hirzovo** (Каниц, 1880).

Произходът на името е коментиран многократно по повод на другите едноименни селища в България и извън нея или по повод на личното име **Хърсо**. Относно **Хърсово** в Северна Добруджа, Ст. Романски изказва мнение, че това е побългарена

форма от името на античния град **Karsium**, който се намирал на същото място (Романски, 1918, с. 243).

При обяснението на името Владимир-Расате Й.Иванов цитира Иречек, който предполага, че формата **Расате** възхожда към славянското **Хръсата** и го свързва с името на руското божество **Хорсъ**, **Хръсъ**, подобно на името **Хръсъ** в старобългарски паметници. И прави уговорката – ако то не идва от гръцкото().

Според Ив. Панчовски, източните славяни тачат **Хорс**, **Хоурс**, **Хърс**, **Хръс**, **Хрос** като Сварожич, син на Сварог и бог на Слънцето и огъня. Познава се на А. С. Фоминцин, според когото името **Хорс** било познато в древна Умбрия като епитет на бога Марс. Панчовски цитира и топонимите **Хорс**, **Орс**, **Орш**, **Рос**, в които Фоминцин открива отпечатъци от името на бог **Хорс**. Тези топоними са разпространени не само на обширни територии в Средна Европа, но и чак до Франция, Англия, Шотландия и островите на Балтийско море. Според него етимологическото значение на **Хорс** е *кон*. Като аргумент, че култът към **Хорс** е бил разпространен и сред южните славяни, Панчовски привежда някои селищни имена в България, които се извеждат от **Хорс**, а именно двете села **Хърсово** в Разградски окръг (сега само едно, бел. моя) и самият град Разград, който през средните векове се наричал **Хръсград** (Панчовски, 1993, с. 52–54).

По повод на името Разград – **Хръсград**, Р. Стойков цитира личното име **Хръс**, срещано в исторически извори за българските земи, посочвайки името на известния български феодален владетел от XIII век **Добромир Хръс**. Според него **Хръс** се среща в Сърбия и Украйна, като на украински **Хръс** означава *кръст*, а на старобългарски съкратената форма на **Христос** е **Хръс** (Стойков, 1963). В друга своя статия той допълва, че съставката *хръс*, по всяка вероятност, има същото значение, каквото е в селищното име **Хърсово** (Стойков, 1959, с. 88).

По повод на **МИ Хърсова могила**, Троянско, което се извежда от **ЛИИ Хърсо**, А. Калоянов изказва мнение, че то по-скоро е по името на бога **Хърс**, отколкото по лично име, тъй като самият географски обект е връх с гори. Този факт не насочва към

възможност топонимът да е образуван по личното име на собственик, например (Калоянов, 2002, с. 141).

Б. Симеонов извежда името **Хърсово / Хърсова** от неславянски произход, като го свързва с **Расово / Расова**, запазено като местно име. Той определя ирански произход на *хрѣс* и счита, че думата е навлязла през прабългарски от *hirs* ‘мечка’. Не отхвърля и възможността да е славянско по името на бога на Слънцето **Хръсь / Хърсь** или от лично име **Хърсь, Хърсо** (Симеонов, 1980, с. 340).

Последно станала ни известна е публикацията на И. Дрон, който предлага етимологични бележки относно името на молдовското с. Кирсова. Той отхвърля възможността етимологически това име да произхожда от Хърсово, въпреки че селището там е основано предимно от преселници от разградското, т. е. исперихското село Хърсово. Извежда името Кирсова от името на р. Кырсэу – Кара су – Черна вода, където първоначално е било основано селото и по-късно преместено на сегашното му място. Като се имат предвид цитираните по-горе от нас стари записи на Хърсово и възможността за фонетично редуване на *х / к* вариантът Кирсова се е установил може би под влияние на речното име Кырсэу и на други интерферентни процеси, но той по-скоро възхожда към селищното име Хърсово, отколкото към речното.

Прегледът на изказаните мнения относно етимологията на Хърсово ни насочва повече към мнението, че селищното име е образувано по лично име, било то първоначално име на славянско божество или на човек Хърс, Хирс, а вторият компонент е славянска наставка, която на местна диалектна основа е осмисляна като *оба / ова* – поле, нива и затова са разпространени вариантите Хърсива, Хърсува или Кирсова.

3.4. Етимологичните бележки относно трите селищни имена, както и фактът, че във времето те са известни само в различни варианти, а не с нови названия, дават основание да се твърди, че **Завет, Подайва и Хърсово** са най-старите селищни имена в бившата Исперихска околия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Балкански, Т. 1996: С българско име и българска кръв. В. Търново.
- БЕР, 1996: Български етимологичен речник. Том V. София.
- Георгиев, Вл. 1960: Българска етимология и ономастика. София
- Георгиев, Вл. 1977: Траките и техният език. София.
- Гергова, Д. 1996: Обредът на обезсмъртяването в древна Тракия. София.
- Гочева, Зл. 1985: Култът на тракийския конник на територията на гетите. – В: Североизточна България. Древност и съвремие. София, с. 189–197.
- Дрон, И. 1999: Хронологизация и происхождение наименования Кирсова. – В: Българска Бесарабия. Вып. 1. Бюград, с. 46–50.
- Дуриданов, Ив. 1958: За някои редки словобразователни типове в българската топонимия с успоредици от древните славянски езици. В: Славистичен сборник. 1. София, с. 207–250.
- Заимов, Й. 1959: Местните имена в Пирдопско. София.
- Заимов, Й. 1963: Български водни имена в светлината на славянската топонимия. – В: Славянска филология. Том III. София.
- Заимов, Й. 1994: Български именник. София.
- Иванова, Е. 1988: Селищните имена от Исперихско, Разградска област. В: Материали за миналото на Разградския край. Разград, с. 106–132.
- Илиев, Б. История на гр. Завет. Непубликувана.
- Илчев, Ст. 1969: Речник на личните и фамилни имена у българите. София.
- Коледаров, П., Мичев, Н. 1973: Промени в имената и статута на селищата в България. София.
- Йорданов, К. 1985: Центрове на политическия живот в гетските земи. – В: Североизточна България. Древност и съвремие. София, с. 109–119.
- Калоянов, А. 2002: Езичество, митология и топонимия. В: Състояние и проблеми на българската ономастика. Том 6. В. Търново, с.132–144.

Kanitz, F. 1880: Original-Karte Unter Donau und dem Balkan nach seinen eigenen Reise- Aufnahmen in den Jahren 1870–1874, Ausgeföhrt von F. Kanitz.

Маринов, В. 1941: Дели-Орман. Южна част. София.

Милетич, Л. 1902: Старото българско население на Североизточна България. София.

Панчовски, Ив. 1993: Пантеонът на древните славяни и митологията им. София.

Романски, Ст. 1918:

Райчевски, Ст. 1985: Топонимични свидетелства за археологически обекти и изчезнали селища в Исперихско – Текето Демир баба. – В: Североизточна България. Древност и съвремие. София, с. 215–221.

Саламбашев, Ан. 1976: Местните имена в Смолянско. София.

СЛИН, 1979: Справочник личных имен народов РСФСР. Москва.

Стефанов, Й. 1985: Тракийски паметници в местността Сборяново, Разградски окръг. – В: Североизточна България. Древност и съвремие. София, с. 148–153.

Стойков, Р. 1959: Нови сведения за миналото на български селища през XV и XVI в. В: Исторически преглед. Г. XV, кн. 6. София.

Стойков, Р. 1961: Наименования на български селища в турски документи на Ориенталския отдел на Народната библиотека „В. Коларов“ от XV, XVI, XVII и XVIII век. – В: Известия на Народната библиотека и библиотеката при Софийския държавен университет за 1959 г. т. I. София.

Стойков, Р. 1963: За името Разград. В-к Лудогорска правда. 6 авг. Разград.

Стойков, Р. 1964: Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI в. – В: Известия на Варненското археологическо дружество. Кн. XV. Варна.

Стоянов, Ст. 1985: Културно-историческо наследство на траките в Разградски окръг. Проучвания и проблеми. – В:

Североизточна България. Древност и съвремие. София, с.159–167.

Тачева, М. 2000: Власт и социум в римска Тракия и Мизия. София.

Tomaschek, W. 1980: Die Alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. Wien.

